

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

عنوان طرح پژوهشی:

«تدوین خط‌مشی‌های کلان عرصه عدالت و عدالت پژوهی مستخرج از

بیانات مقام معظم رهبری،

باروش تحلیل مضامین»

هسته عدالت پژوهی دانشگاه امام صادق علیه السلام

بهار ۱۳۹۲

۱- مقدمه

عدالت از جمله مفاهیم فطری و مطلوب بشری در طول اعصار مختلف بوده و هست؛ بگونه‌ای که قدمت آن را می‌توان به تشکیل جوامع انسانی بازگشت داد. با وجود چنین قدمتی، پژوهش در این حوزه - عدالت اجتماعی - هنوز تازگی خویش را حفظ نموده است. اندیشمندان و محققان نیز در سطحی بالاتر و چارچوبی نظری، تلاش‌های وافری بمنظور تبیین معرفتی و علمی این پدیده انجام داده‌اند. همچنین ورود عدالت به ساحت‌های گوناگون معرفتی مانند فلسفه اخلاق، فلسفه سیاسی، معرفت‌شناسی، فلسفه حقوق و علوم اجتماعی، مدیریت، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و... خود بر پیچیدگی شناخت و تبیین این مفهوم افزوده است (واعظی، ۱۳۸۸، ص ۱۵). در واقع تلفیق عدالت با این دسته از علوم را می‌توان ناشی از اهمیت عملی عدالت و خواست عمومی برای جلوه‌گری آن در عرصه اجتماعی و بطور خاص حکومت‌ها و دولت‌ها دانست. مجموعه این پژوهش‌ها در این حوزه موجب تولید ادبیاتی گسترده گشته که نسبتی تکاملی، تبیینی یا تناقض گونه با یکدیگر دارند که از یک سو باعث ذخیره گنجینه دانشی عظیمی از مبانی، نظریه‌ها، سیاست‌ها و شاخص‌ها در این عرصه شده و از سوی دیگر نوعی سردرگمی و ابهام را در پی داشته است.

عدالت و انقلاب اسلامی

بی‌گمان نقش ادیان - و به معنای کامل‌تر پیامبران الهی - در حوزه عدالت و تلاش برای تعریف و تحقق آن نقشی بی‌بدیل و استثنایی است. عدالت در اسلام نیز چنان مورد تأکید قرار گرفته است که هدف اصلی ارسال رسل و انزال کتب^۱ اقامه این ارزش الهی - انسانی بمنظور رسیدن به عبودیت دانسته شده است. حرکت مستمر انبیاء الهی و مبارزه دائمی آن‌ها برای تحقق عدالت در مختصات زمانی و مکانی خویش به مقطع شکل - گیری انقلاب اسلامی رسیده است. انقلابی که مبتنی بر خواست عمومی و هدایت رهبری الهی نقطه اوج هویتی خود را در تشکیل حکومتی، اسلامی، عدالت‌گستر و ظلم‌ستیز در وسعت جهانی تعریف نموده است.^۲

۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

وجود این ویژگی‌ها، فلسفه وجودی و نقش دوگانه عدالت در چارچوب انقلاب اسلامی را بیشتر تبیین می‌نماید؛ چراکه از یک طرف باید بتواند با بهره‌گیری از تلاش‌های صورت گرفته و استفاده از ظرفیت علمی و انسانی^۳ جدید خود به بازتولید نظری این مفهوم در شئون مختلف اجتماعی پرداخته و از طرف دیگر باید بتواند این هدف والا را از طریق ابزار حکومت در جامعه متحقق نماید. دستیابی به اهداف گفته شده ضامن بقاء و استمرار حرکت انقلاب اسلامی خواهد بود (مظفری، ۱۳۸۷، ص ۳۷).

۱. «لقد ارسلنا رسلنا بالبینات و انزلنا معهم الكتاب و المیزان ليقوم الناس بالقسط» (حدید، ۲۵)

۲. گفتمان عدالت، یک گفتمان اساسی است و همه چیز ماست. منهای آن جمهوری اسلامی هیچ حرفی برای گفتن نخواهد داشت. (۱۳۸۳/۸/۱۰) بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار دانشجویان در ماه مبارک رمضان

۳. احساس می‌کنم در کشور ظرفیت انسانی گسترده‌ای برای پیگیری و به سرانجام رساندن این بحث مهم - یعنی بحث عدالت - وجود دارد (۹۰/۲/۲۷) بیانات در دومین جلسه اندیشه‌های راهبردی.

دهه عدالت و پیشرفت

اصطلاح سیاست‌های کلان در سال‌های گذشته بمنظور تمایز بخشی بین برنامه‌ها و قوانین معمول در فضای سیاست‌گذاری کشور با اهداف و آرمان‌های - دست‌یافتنی - معین شده توسط رهبری وضع شده است. اندیشه عدالت همواره در کلام و عمل رهبران نظام اسلامی متجلی بوده است بگونه‌ای که این نگرش را می‌توان روح حاکم بر سیاست‌های کلان ابلاغی و تبلیغی رهبری در سالیان متمادین دانست؛ سیاست‌هایی که باید از طریق کار فکری و اجرای عملی توسط همه دلسوزان و تکلیف‌مداران جامه تحقق بیوشد.

مجموعه شرایط و ویژگی‌های نظری و عملی کشور در سال‌های گذشته باعث شد که رهبر معظم انقلاب اسلامی دهه‌ی چهارم انقلاب اسلامی را «دهه‌ی پیشرفت و عدالت» نام‌گذاری نموده و خط سیر دانشی و اجرایی کشور را در این مقطع زمانی جهت‌دهی نمایند. این هدف‌گذاری ضرورت توجه محققان و مجریان به بازتولید نظری و تحقق حداکثری^۴ این آرمان الهی و اسلامی را در مدت زمانی کمتر و با دقت بیشتر، بیش از پیش نمایان می‌نماید. از سوی دیگر برگزاری دومین جلسه اندیشه‌های راهبردی با موضوع عدالت و تصریح ایشان بر ناکافی بودن فعالیت‌های گذشته^۵ و مطالبه جدی برای تولید تعریف و یا تعاریف اسلامی و حقیقی از عدالت توسط محققان اهمیت و جایگاه بحث را بیش از پیش برای ما روشن می‌سازد.

هم‌چنین شکاف معرفتی و عملی موجود در کشور نسبت به وضعیت مطلوب نشانگر وجود خلأهای زیادی در این حوزه - عدالت‌پژوهی - است که خود معلول عوامل دیگری هستند که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

۱- عدم شناسایی صحیح حوزه‌ها، موضوعات و مسائل عرصه عدالت‌پژوهی؛

۲- فقدان سیاست‌گذاری کلان، متقن و همه‌جانبه در این عرصه.

عدم آگاهی نسبی در بین عموم نخبگان و مسئولان نسبت به مسائل فوق باعث شده است که تا به امروز هیچ فعالیت مناسب و موثری در عرصه مدیریت دانش و شناسایی توانمندی‌های بالقوه و بالفعل دانشی در عرصه عدالت‌پژوهی در سطح کشور صورت نپذیرد. بقای این عوامل و مشکلات خود اثرات و نتایج نامطلوبی در دراز مدت و کوتاه مدت برای کشور خواهد داشت:

▪ عدم وجود دورنمایی شفاف از وضعیت عدالت‌پژوهی در کشور؛

▪ فقدان زمینه و سازوکارهایی روشن برای تبادل نظر و دستیابی به توافق بیشتر حول وجوه مختلف عدالت؛

▪ ظهور کم‌رنگ مفهوم عدالت در برنامه‌ها و قوانین مختلف؛

▪ عدم فعالیت‌های جدی و مستمر با هدف تولید و بهره‌گیری از شاخص‌ها بمنظور ارزیابی برنامه‌ها و

اقدامات دولت‌های مختلف؛

▪ فقدان سیستم اولویت‌گذاری در هر دو بخش علمی و عملی؛

۴. آن چیزی که ما نیاز داریم، آن چیزی که ما دنبالش هستیم، **عدالت حداکثری** است؛ نه صرفاً در یک حد قابل قبول؛ نه، ما دنبال عدالت حداکثری هستیم؛ ما می‌خواهیم ظلم در جامعه نباشد. تا این مرحله خیلی فاصله داریم. بنابراین برای این باید تلاش کرد (۹۰/۲/۲۷) بیانات در دومین جلسه اندیشه‌های راهبردی).

۵. کارهای وسیعی از اول انقلاب انجام گرفته؛ لیکن **مطلقاً** راضی کننده نیست (۹۰/۲/۲۷) بیانات در دومین جلسه اندیشه‌های راهبردی).

▪ فقدان سنجه‌های عینی بمنظور تصمیم‌گیری در مسیر جهش و پیشرفت کشور^۶.

معضلات، اثرات و پیامدهای فوق، جامعه علمی را ناگزیر از وجود خط‌مشی‌هایی بمنظور تحقق بخشی مقاصد و آرمان‌های فوق می‌سازد تا به تعبیر معظم له از حرکت‌های زیگزاگی بدور و برحذر باشیم و همچنین مدیران و برنامه‌ریزان عرصه عدالت و عدالت پژوهی بتوانند در تنظیم برنامه‌های عمل خود نقشه راه داشته باشند. خط‌مشی‌هایی که ضمن بررسی و ارزیابی دقیق توان دانشی و تئوریک جامعه علمی بتواند از طریق راهبری دقیق خود سردرگمی‌های ایجاد شده در حوزه تحقیقات نظری و برنامه‌های علمی و ملی عرصه عدالت‌پژوهی را به حداقل ممکن کاهش داده و به نقطه مطلوب برساند.

تدوین خط‌مشی‌های کلان عرصه عدالت‌پژوهی مبتنی بر بیانات مقام معظم رهبری گامی آغازین و در عین حال مهم در این حوزه محسوب شده و خواهد توانست مسیر حرکت و دستیابی به عرصه‌های نظری و عملی عدالت را برای جامعه علمی و مجریان کشور تسهیل نماید.

از این رو طرح پژوهشی پیش‌رو تلاش دارد با تدبیر و تعمق در بیانات مقام معظم رهبری خط‌مشی‌های کلان عرصه عدالت و الزامات و استلزامات آن را منطبق با ارزش‌های مورد نظر نظام اسلامی در این عرصه تولید و مبنایی برای ارزیابی و اولویت‌گذاری فعالیت‌های دانشی و برنامه‌های پژوهشی حال و آینده قرار دهد.^۷

۳- مروری بر سابقه تحقیق

با جستجوی در مباحث و تحقیقات انجام شده می‌توان به این نتیجه رسید که در حوزه عدالت در اندیشه رهبری تا کنون فعالیت تحلیلی جدی صورت نگرفته است. اگرچه در زمینه گردآوری اندیشه‌های ایشان در زمینه عدالت بصورت خام و اولیه کتابی تحت عنوان «قاموس عدالت»^۸ تدوین شده که در آن مجموعه صحبت‌های رهبری گردآوری و دسته‌بندی اولیه از طریق عنوان‌دهی به هریک از بخش‌ها انجام شده است. این اقدام در نوع خود گام اولیه و خوبی بوده و هست اما در گام بعد ورود روش‌مند و تحلیل‌گونه به بیانات ایشان امری لازم و بایسته است.

۴- روش تحقیق

روش مورد استفاده در این پژوهش «تحلیل مضمون»^۹ است که در ایران تازگی دارد. این روش در واقع یک استراتژی تحلیل داده‌هاست که از طریق آن داده‌ها در مسیری که مضامین و مفاهیم مهم درون مجموعه‌ای از داده‌ها اخذ شوند به بخش‌های مختلفی تقسیم، دسته‌بندی، تلخیص و بازسازی شده‌اند. تحلیل مضمون بصورت اولیه یک استراتژی توصیفی است که تحقیق برای الگوهای از تجربه، درون مجموعه‌ای از داده‌ها را تسهیل می‌کند؛ محصول یک تحلیل مضمون توصیفی از آن الگوها و و طراحی فراگیری است که آن‌ها را با یکدیگر متحد و متصل می‌نماید. کدگذاری مضمون استراتژی است که از طریق آن داده‌ها برای تحلیل مضمون

^۶. وجود این نکته را می‌توان در نام‌گذاری دهه چهارم انقلاب اسلامی به نام دهه پیشرفت و عدالت و بسط این تفکر توسط رهبر معظم انقلاب اسلامی و خواست جدی ایشان پیرامون تفکر و کار عملی بلند مدت برای دستیابی به این الگو جستجو نمود.

^۷. طبیعی است که مفروض مهم و ارزشی این تحقیق، امکان و ضرورت استخراج مختصات و بایدهای عرصه‌های مختلف علمی و اجرایی کشور- مانند عدالت‌پژوهی- از طریق تحلیل سخنان رهبری انقلاب است. البته جایگاه و مقام مباحث نباید با یکدیگر خلط شود چراکه در کنار این تحلیل‌ها استفاده از دانش متخصصان و نظرات اندیشمندان نیز شایسته و بایسته است.

^۸. جاویدی، مجتبی. قاموس عدالت: بررسی مبانی نظری و عملی مفهوم عدالت در کلام مقام معظم رهبری، تهران: وزارت فرهنگ و

ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۸۶.

^۹. Thematic analysis

به بخش‌های مختلف تقسیم و دسته‌بندی شده‌اند. کدگذاری مضمون یک استراتژی تقلیل داده‌ها است که آن‌ها را از طریق وارد کردن بینش تحلیلی و اطلاعات مورد استفاده، غنی و پیچیده می‌کند (Given, 2008, p867).

بطور کلی تحلیل هر متن شامل چند فعالیت است:

- کشف مقولات (مضمون‌ها) و زیر مقولات؛
- غربال کردن مجموعه مقولات به تعداد کمتر که قابل مدیریت باشند؛
- ساخت سلسله مراتبی از کدها و مقولات؛
- اتصال برقرار کردن بین کدها از طریق طراحی یک مدل تئوریک. (Ryan & Bernard, 2003, p85)

مراحل اجرای روش تحلیل مضمون

اندیشمندان برای اجرای روش تحلیل مضمون مراحل مختلفی را ذکر کرده‌اند که بیشتر آن‌ها شباهت‌های زیادی با یکدیگر دارد اگرچه که شاید با ادبیات متفاوتی بیان شده است. برخی از مراحل روش تحلیل مضمون شبیه مراحل دیگر روش‌های کیفی است بنابراین روش مراحل پیشنهادی لزوماً خاص این روش نیست و مشابهت‌هایی با دیگر روش‌های هم‌ارز دارد.

فرآیند این روش هنگامی آغاز می‌شود که محقق شروع به توجه و جستجو کردن الگوهای معانی و مسائل بالقوه درون مجموعه‌ای از داده‌ها می‌کند. این عمل ممکن است در طول فرآیند جمع‌آوری داده صورت گیرد. نقطه پایان این فرآیند نیز گزارش محتواها و معانی است که به شکل مضامین معرفی می‌شوند یعنی جایی که مضامین از طریق شناسایی محققان قبل، حین و بعد از تحلیل انتزاع و ساخته شده‌اند. تحلیل همواره فرآیندی رفت و برگشتی بین مجموعه داده‌ها، داده‌های کدگذاری شده و خارج شده از مجموعه داده‌ها و داده‌های تولید شده توسط خود محقق است. نوشتن در این روش‌ها جزئی جداناپذیر از تحلیل است. نوشتن همانند روش‌های آماری در پایان کار صورت نمی‌گیرد بلکه باید در همان مراحل اولیه شروع شود. این نوشتن شامل تدوین سریع ایده‌ها و طرح‌های کدگذاری بالقوه برای فرآیند کدگذاری-تحلیل مجموعه داده‌هاست (Braun & Clarke, 2006: 86).

در ادامه یک نقشه راهنمای ۶ مرحله‌ای برای اجرای روش تحلیل مضمون پیشنهاد شده است. نکته مهم، شناسایی و فهم این مطلب است که خطوط راهنما در روش‌های تحلیل کیفی خیلی دقیق نیستند و از قاعده خاص و ویژه‌ای پیروی نمی‌کنند بنابراین هر محقق لازم است تا با در نظر گرفتن دو اقتضای مهم-سوالات تحقیق و نوع داده‌ها-در مورد تحقیق خویش، به شکل انعطاف‌پذیری از این خطوط راهنما استفاده نماید. علاوه بر این پژوهش یک فرآیند خطی به معنای جابجایی از یک نقطه به نقطه دیگر نیست در مقابل می‌توان آن‌را فرآیند بازگشتی نامید که طی آن محقق بطور مستمر و بنابر نیازهای تحقیق بین مراحل اولیه و پایانی رفت و برگشت دارد و از نتایج هر مرحله برای مراحل دیگر استفاده می‌نماید. هم‌چنین باید توجه داشت تحلیل فرآیندی است که در طول زمان توسعه می‌یابد و نباید با عجله و شتاب انجام گیرد (Braun & Clarke, 2006: 87).

ردیف	مرحله	توصیف فرآیند
۱.	آشناسازی محقق با داده‌های خویش	خوانش و دوباره‌خوانی داده‌ها، یادداشت ایده‌های اولیه
۲.	تولید کدهای اولیه	کدگذاری همه داده‌ها بر اساس روشی سیستماتیک و مبتنی بر ویژگی‌های مورد علاقه محقق، مقابله و تطبیق دادن داده‌های مرتبط با هر کد
۳.	جستجوی مضامین	تطبیق کدها با مضامین بالقوه، گردآوری همه داده‌های مرتبط با هر مضمون بالقوه
۴.	مرور مضامین	بررسی این‌که اگر مضامین نسبت به خلاصه‌های کدگذاری شده و همه مجموعه داده‌ها هماهنگی و تطابق دارند آنگاه یک نقشه تحلیلی مضمون‌بنیاد ایجاد شود.
۵.	تعریف و نام‌گذاری مضامین	تحلیل مستمر بمنظور پایش ویژگی‌های خاص هر مضمون و در بطور کلی بیان داستان‌وار تحلیل، خلق تعاریف واضح و نام‌گذاری برای هر مضمون
۶.	اعتبار بخشی نتایج	حسب طوفان ذهنی در تیم تحقیق
۷.	تدوین گزارش	این مرحله فرصتی نهایی برای تحلیل است. این مرحله شامل انتخاب و گزینشی مشخص، نمونه‌های خلاصه‌شده گیرا و جذاب، تحلیل نهایی خلاصه‌های انتخاب شده، شرح ارتباط بین تحلیل صورت گرفته با سوالات و ادبیات تحقیق، خلق گزارشی محققانه و تحلیلی است.

جدول ۱: مراحل شش‌گانه اجرای روش تحلیل مضمون (Braun & Clarke, 2006: 87)

۵- زمان‌بندی و هزینه تحقیق

زمان پیشنهادی مورد نیاز برای انجام این پژوهش یک سال می‌باشد که طی آن بیانات مرتبط رهبری در باب مساله عدالت از سال ۱۳۶۸ تا پایان سال ۱۳۹۲ تحلیل خواهد شد. البته حسب نیاز به خطی مشی های مزبور در اندیشکده های مختلف مرکز، در صورت تامین مالی مناسب می توان رونمایی از محصول نهایی پروژه را به ابتدای سال آینده تسریع و تعجیل بخشید. برای ارتقای سرعت و کیفیت کار و بدلیل این‌که بسامد تکرار بحث عدالت در سال‌های اخیر در بیانات ایشان بیشتر بوده است، تحلیل‌ها از آخرین بیانات ایشان به سمت ابتدا انجام خواهد شد.

ملاحظات	زمان لازم به ماه												ردیف	عنوان مراحل اجرای طرح	
	۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱			
زمان شروع از زمان انعقاد قرارداد و پرداخت مالی اول است.													۱	۱	تدوین نقشه تفصیلی پژوهش
													۲	۲	جستجو در منبع پژوهش و تولید کدهای اولیه
													۲	۳	جستجو و مرور مضامین
													۲	۴	تعریف و نام‌گذاری مضامین
													۳	۵	تدوین و طبقه بندی خط مشی های استخراج شده
													۱	۶	اعتبار بخشی نتایج
													۱	۷	تدوین گزارش

ردیف	هزینه ها	میزان نفر-ساعت	ریال
(۱)	هزینه نیروی انسانی استادان همکار	$۷۲۰ = ۳۰ * ۱۲ * ۲$	۲۱۶,۰۰۰,۰۰۰
(۲)	هزینه پژوهشگر	$۲۴۰۰ = ۱۰۰ * ۱۲ * ۲$	۲۴۰,۰۰۰,۰۰۰
(۳)	هزینه مدیر علمی طرح	$۱۲۰ = ۱۰ * ۱۲$	۱۲۰,۰۰۰,۰۰۰
(۴)	هزینه دفتری و متفرقه	----	۱۰,۰۰۰,۰۰۰
	مجموع هزینه ها		۵۸۶,۰۰۰,۰۰۰

۶- تیم تحقیق

نام و نام خانوادگی	تحصیلات	رشته	نقش در پروژه
عادل پیغامی	دکترا	معارف اسلامی و اقتصاد	مدیر علمی
محمد نعمتی	دکترا	معارف اسلامی و اقتصاد	همکار علمی
سید مجتبی امامی	دکترا	مدیریت دولتی	همکار علمی
علیرضا سجادیه	فارغ التحصیل کارشناسی ارشد	معارف اسلامی و مدیریت دولتی و سیاستگذاری عمومی	کارشناسی علمی
محمد صادق تراب زاده جهرمی	فارغ التحصیل کارشناسی ارشد	معارف اسلامی و مدیریت دولتی و سیاستگذاری عمومی	کارشناسی علمی